

DEKANAT MIŃSKI DIECEZJI WILEŃSKIEJ W ŚWIETLE OPISÓW PARAFII Z 1784 r.

Autorzy niniejszego wystąpienia – Józef Maroszek i Maria Maroszkówna przygotowują drukiem edycję opisów parafii rzymskokatolickich dekanatu mińskiego z 1784 r., niemal nieznanego i bardzo mało wykorzystywanego źródła. Opisy dotąd pozostają w rękopisach, w zbiorach Wilna i Kijowa. Drukiem ukażą się w 2010 r.

Do dekanatu mińskiego w 1784 r. należały rzymskokatolickie parafie:

Błoń – Wilno, 3508, k. 276–279,
Cholchło – Wilno, 3508, k. 266–271,
Derewna
Iwieniec – Wilno, 3508, k. 272–275
Kamień – Wilno, 3508, k. 92–95v
Kojdanowo – Wilno, 3508, k. 88–91v
Mińsk – Wilno, 3508, k. 214–219v
Naliboki
Pierszaje – Wilno, 3508, k. 223–233
Raków – Wilno, 3508, k. 234–241v
Śmiłowicze – Wilno, 3508, k. 310–312
Stołpce – Wilno, 3508, k. 116–120
Uzda Wilno, 3508, k. 297–300
Wiszniewo
Wołma – Wilno, 3508, k. 220–222v
Wołożyn
Zabrzezie.

Spośród wymienionych 17 parafii dla 12 zachowały się oryginały w aktach Wileńskiej Rzymskokatolickiej Kurii Metropolitalnej, przechowywanych w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Litwy w Wilnie (fond 694) w tomie nr 3508. Oryginalne opisy dotyczą parafii: Błoń, Cholcho, Iwieniec, Kamień, Kojdanowo, Mińsk, Pierszaje, Raków, Śmiłowicze, Stołpce, Uzda, i Wołma.

W tymże wileńskim archiwum, w zespole Akta Dawne przechowywane są rękopisy wileńskiego Muzeum Starożytności Eustachego Tyszkiewicza, działającego w latach 1855–1865, m.in. rękopis nr 19.255 zawierający kopie wszystkich opisów 17 parafii dekanatu mińskiego, a więc m.in. nie zachowanych w oryginale opisów parafii: Derewna, Naliboki, Wiszniewo, Wołożyn, Zabrzezie. Ten tom kopii opisów parafii dekanatu mińskiego wraz z innymi 11 tomami poszczególnych dekanatów: Wilno (S.A. nr 19.245, Raduń (S.A. nr 19.246), Kowno (S.A. nr 19.247), Troki (S.A. nr 19.248), Oszmiana (S.A. nr 19.240), Radoszkowicze (S.A. nr 19.259), Świr (S.A. nr 19.251), Brasław (S.A. nr 19.252), Kupiszki (S.A., nr 19.253), Wilkomierz (S.A., nr 19.254) i Pobojsk (S.A., nr 18.580) z Muzeum Starożytności Eustachego Tyszkiewicza posiadają znaki własnościowe tej kolekcji. Są na nich jednak i inne znaki własnościowe – Biblioteki Joachima Chreptowicza w Szczorsach. Najwidoczniej w momencie powstawania Muzeum Starożytności ze Szczors przekazano połowę kolekcji rękopisów kopii. Spośród przechowywanych w Szczorsach 24 tomów 12 (w tym dekanat miński) oddano hr. Tyszkiewiczowi do tworzonej kolekcji. Pozostałe 12 tomów zawierających opisy parafii DEKANATÓW: Połock (nr 6000), Bobrujsk (nr 6001), Lida (nr 6002), Nowogródek (nr 6003),

Słonim (nr 6004), Różana (6005), Wolkowysk (nr 6006), Grodno (nr 6007), Knyszyn (6008), Augustów (nr 6009), Olwita (nr 6010), Simno (6011).

W 2000 roku odbył się Kongres Kultury Polskiej, a w jego ramach Konferencja Naukowa w Drohiczyńcu nad Bugiem, pod hasłem: «Przyszłość kultury Polaków na Kresach», a w tomie drugim wydawnictwa pokonferencyjnego, zatytułowanym «Kraj rodzinny matki mej», pod redakcją Józefa Maroszka, opublikowano faksymile wszystkie oryginalnych opisów parafii dekanatu mińskiego przechowywanych w Wilnie. Trudności paleograficzne sprawiają, że krąg odbiorców tego wydawnictwa jest niewielki, dlatego istnieje konieczność edycji pismem drukowanym, a nie rękopiśmiennym.

Obecnie prowadzone prace nad edycją opisów parafii dekanatu mińskiego prowadzone są w ramach grantu «Opisy parafii diecezji wileńskiej z roku 1784 – edycja źródła» przyznanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego 33 Konkursu projektów badawczych.

Opisy parafii pisane są w języku polskim. Przygotowane są do druku według *Instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku* PAN z 1853 r.¹ Wydawnictwo może służyć wielu celom. Przede wszystkim ma szansę stać się kolejnym narzędziem badawczym w rękach historyków. Pozwala ocalić obraz minionej rzeczywistości. W konfrontacji z innymi źródłami współczesnymi i późniejszymi może posłużyć określeniu zmian w geografii terenu, sieci osadniczej i drogowej na obszarze dekanatu. To także doskonały punkt wyjścia do badań genealogicznych i własnościowych. Praca nad edycją opisów parafii diecezji wileńskiej jest ważna również z perspektywy społecznej i kulturalnej.

Niektóre dekanaty diecezji wileńskiej doczekały się już edycji drukiem. Wiesława Wernerowa opublikowała drukiem opisy parafii dekanatów: knyżyńskiego (1990 i)², augustowskiego³ i grodzieńskiego⁴. Publikację oparła wyłącznie na kopiach z Biblioteki Szczorsowskiej Chreptowiczów przechowywanej w Kijowie w Dziale Rękopisów Biblioteki Narodowej. Autorka nie sięgnęła do oryginałów opisów parafii przechowywanych w Wilnie – w Centralnym Archiwum Historycznym Litwy. Wiele nazw terenowych i osobowych zostało przez kopistów przekreślonych i w takiej postaci zostały one wydane drukiem, bez próby ustalenia właściwego brzmienia nazwy czy nazwiska.

Zachowanie opisów parafii diecezji wileńskiej (w tym i dekanatu mińskiego) to wyjątek w skali całej przeroszłej Rzeczypospolitej. Opisy innych diecezji trafiły po rozbiorach do Petersburga. Tam jednak nie były wykorzystywane przez badaczy. Po traktacie pokojowym polsko-rosyjskim w Rydze z 1921 r., na podstawie którego rewindykowano do Polski dobra kultury, wraz z Biblioteką Żaluskich, staropolskimi rękopisami i księgozbiorami, trafiły w 1930 r. do Biblioteki Narodowej w Warszawie. Tam podczas Powstania Warszawskiego w 1944 r. Niemcy miotaczami ognia spalili cały rękopiśmienny dorobek kraju (wraz z rękopiśmiennymi opisami parafii 1784 r.). Prócz opisów diecezji wileńskiej zachowały się w Archiwum Kapitulnym w Łowiczu opisy 107 parafii tworzących archidiakoniat pułtuski (choć według wcześniejszej ankiety z 1778 r., bez punktu dotyczącego własności osad)⁵. W Archiwum Diecezjalnym

w Drohiczyńcu, w zespole Parafii Rzymskokatolickiej w Kleszczelach zachował się opis parafii Kleszczele z 1784 r., a w Archiwum Archidiecezjalnym w Białymstoku w zespole parafii Rzymskokatolickiej w Krynkach opis parafii Krynki z 1784 r.

W latach 1785–1787 ks. Franciszek Salezy Czaykowski, komisarz dóbr prymasowskich, sporządził wyciąg z opisów parafii Korony Polskiej, nadając mu tytuł «*Registr Diecezjów*», gdzie zamieszczone są dane dotyczą diecezji: chełmskiej, gnieźnieńskiej, krakowskiej, plockiej, poznańskiej i wrocławskiej. Ostatnio dzieło to ukazało się drukiem¹.

Podstawowym celem powstania opisów parafii biskupstwa wileńskiego w 1784 był zamiar stworzenia ich dokładnego obrazu kartograficznego Rzeczypospolitej². Metodę ankiety opracował nadworny kartograf króla Stanisława Augusta – Karol de Perthées, znany przede wszystkim jako autor licznych map wojewódzkich Korony Polskiej, a który w 1772 r. rozpoczął pracę nad szczegółowym atlasem Polski³.

Z pomocą przyszedł brat króla, ksiądz Michał Jerzy Poniatowski, który będąc prymasem Polski nakazał wszystkim biskupom całej Rzeczypospolitej sporządzenie szczegółowych opisów parafii w ich diecezjach. Ci zaś, z kolei polecieli to proboszczom poszczególnych parafii.

Biskup wileński Ignacy Massalski (1729–1794), 7 czerwca 1784 r. rozesłał drukowany list pasterski do wszystkich dziekanów z poleceniem dostarczenia do 15 sierpnia do kancelarii biskupiej dokładnej charakterystyki obszarów swoich parafii. w diecezji wileńskiej⁴. Ankieta była niezwykle szczegółowa, obejmowała m.in.:

- przynależności terytorialnej parafii (dekanat, województwo, powiat),
- spis wszystkich miejscowości z podaniem ich właścicieli i położeniem geograficznym względem kościoła parafialnego,
- określenie odległości od kościoła i od sąsiednich miast,
- szczegółowy opis sieci wodnej, rzek, strumieni, bagien i stawów, gór wąwozów, zalesienia terenu z uwzględnieniem gatunków drzew, rudni żelaznych, hamerni⁵ miedzianych, młynów wodnych, wiatraków, tartaków i innych.

Nakazano również określić granice administracyjne przebiegające przez teren parafii.

Ankieta, zawierającą 9 punktów, uzupełniono instrukcją co do standardu opisu, formatu papieru i w jakim miała być wypełniona.

Opisy diecezji wileńskiej z 1784 r. są jedynymi zachowanymi z obszaru całej przedrozbiorowej Rzeczypospolitej. Zawierają opisy terenów obecnej Białorusi, Litwy i częściowo północno-wschodniej Polski. Dokumenty wykonane przez duchownych są wyraźnie świeckie w treści.

¹ *Registr diecezjów Franciszka Czaykowskiego czyli właściciele ziemscy w Koronie 1783–1784*; Wyd. S. Górzyński. K. Chłapowski. Warszawa, 2006.

² J. Madej. *Polonia... 1770 Karola Perthéesa na tle osiemnastowiecznej kartografii krajów ościennych*. Warszawa, 1987. S. 320.

³ J. Maroszek. *Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 r. jako źródło do poznania krajobrazu kulturowego współczesnej Białorusi i Litwy referat wygłoszony na II Międzynarodowej Konferencji «Problemy świadomości narodowej ludności polskiej na Białorusi» 7–9 XI 2003 r.*; K. Buczek, Kartograf króla Stanisława Augusta. *Życie i dzieła // Karol Perthées (1739–1815) kartograf pierwszej Rzeczypospolitej i entomolog*, red. J. Pawłowski. Warszawa, 2003. S. 57–62.; J. Maroszek. *Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 r. jako źródło do poznania krajobrazu kulturowego współczesnej Białorusi i Litwy referat wygłoszony na II Międzynarodowej Konferencji «Problemy świadomości narodowej ludności polskiej na Białorusi» w Grodnie 7–9.XI.2003 r.*

⁴ List pasterski datowany na 27 czerwca 1784 r. przechowywany obecnie w Bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego, nr 58421 III.

⁵ Hamernia – huta miedzi.

¹ Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku. Wrocław 1953.

² *Opisy parafii dekanatu knyżyńskiego z roku 1784, «Studia Podlaskie»*. Białystok, 1990. T. 1. S. 99–219; *Rękopiśmienne opisy parafii litewskich z 1784 roku. Dekanat knyżyński i augustowski*, opr. W. Wernerowa, «*Źródła do dziejów geografii*». Warszawa, 1996. Z. 2. S.13–129.

³ *Rękopiśmienne opisy parafii litewskich z 1784 roku. Dekanat knyżyński i augustowski*, opr. W. Wernerowa, «*Źródła do dziejów geografii*». Warszawa, 1996. Z. 2. S. 131–228.

⁴ *Rękopiśmienne opisy parafii litewskich z 1784 roku. Dekanat grodzieński*, opr. W. Wernerowa, «*Źródła do dziejów geografii*». Warszawa, 1994. Z. 1.

⁵ J. Wieteska. *Materiały do atlasu historycznego Polski XVIII w. Archidiakoniat pułtuski w ankiecie Michała Poniatowskiego z r. 1778 // Przegląd Historyczny*. N. 43. 1952. S. 33–346.

Poznanie środowiska kulturowego Mińszczyzny staje się obowiązkiem każdego badacza tej ziemi, zarówno białoruskiego jak i polskiego. Dla tego pierwszego z powodu poznania środowiska kulturowego kształtowanego przez setki lat, a wyrugowanego przez systemy totalitarne, zaś dla drugiego jest okazją do poznania jeszcze istniejących miejscowych polskich tradycji.

Dzięki dobrej znajomości ludzi i terenu przez plebanów, a także sumiennym wykorzystaniu tej wiedzy w opisach, historycy dysponują dziś doskonałym materiałem badawczym. Źródło pozwala określić jakie zmiany zaszły od momentu jego powstania w kulturze i geografii tego obszaru. Nadaje się również do poszukiwań genealogicznych i badań nad siecią osadniczą. Nazwy geograficzne sprawiają najwięcej problemów podczas edycji źródła. Niektóre z nich były albo błędnie zapisane (przez kopiste), albo uległy nieznaczącej zmianie w późniejszych czasach.

Opracowanie edytorskie oparto o *Instrukcję Wydawniczą dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w.*, pod red. Kazimierza Lepszego z 1953 r¹.

¹ Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku / Pod red. K. Lepszego. Wrocław, 1953.